

Кандидат педагогічних наук,  
доцент кафедри загальної педагогіки, дошкільної,  
початкової та спеціальної освіти  
Ізмаїльського державного гуманітарного університету  
(м. Ізмаїл, Україна), E-mail: vikazvekova19@gmail.com

## ОСОБЛИВОСТІ ВИХОВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ ПІД ЧАС ДОЗВІЛЛЯ

У статті розкрито основні питання розвитку національної самосвідомості, громадянської позиції молоді через удосконалення освітнього процесу та організацію дозвілєвої діяльності.

**Метою статті** є вивчення культурної спадщини власного народу, відповідного ставлення до матеріальних і духовних культурних цінностей нації та усвідомлення себе як суб'єкта своєї національної спільноти, розвитку та виховання основ національної самосвідомості молоді у позашкільних закладах, гуртках під час дозвілля.

**Методологія.** Під час нашої роботи над публікацією використовувалися методи теоретичного аналізу, синтезу, емпіричні методи (анкетування, тестування, спостереження). В основу дослідження було покладено гіпотезу, яка виходить із того, що національна самосвідомість молоді буде формуватися більш ефективно в процесі діяльності установ культурно-дозвілєвого типу за умови: врахування вікових та індивідуально-особистісних особливостей молодих людей; виявлення чинників, що сприяють оптимізації педагогічного процесу з формування національної самосвідомості молоді; використання різних методів і соціально-культурних технологій для активізації діяльності молодих людей; розробки та реалізації моделі й педагогічної програми з формування національної самосвідомості молоді; наявності фахівців в установах культурно-дозвілєвого типу, підготовлених до педагогічної діяльності з формування національної самосвідомості молоді.

Висвітлені питання щодо розвитку молодіжних ініціатив, виховання поваги та прояву турботи про старше покоління, примноження економічних, наукових, миротворчих, культурних, спортивних та інших досягнень. Здійснено відбір змісту соціально-культурних заходів, що сприяють формуванню національної самосвідомості молоді та показано специфіку їх використання в процесі діяльності установ культурно-дозвілєвого типу.

**Наукова новизна** полягає у встановленні наукових підходів до формування національної самосвідомості молоді в умовах діяльності установ позашкільного типу, гурткової роботи, яка являє собою педагогічно регульований процес інтеграції культурно-дозвілєвих закладів з включенням молодих людей у різні види діяльності з метою досягнення самостійної і усвідомленої моральної саморегуляції особистості, виховання любові до Батьківщини, патріотизму, розвитку молодіжних ініціатив, виховання поваги та прояву турботи про старше покоління, примноження економічних, наукових, миротворчих, культурних, спортивних та інших досягнень.

**Висновки.** Найважливішим завданням сьогодення є збереження загально-національної єдності України, духовне оздоровлення суспільства, що неможливо без виховання національної самосвідомості. У даний час потрібна глибока робота по активізації внутрішнього ядра українського етносу, його здатності продукувати сучасні форми поведінки (патріотизм, солідарність, колективізм, взаємна підтримка), орієнтовані на підтримку цілісності і самобутності українського соціуму. Виходячи з цього, подальшого дослідження потребує визначення основних функцій національної самосвідомості молоді та з'ясування її ролі в різних державотворчих програмах.

**Ключові слова:** молодь, дозвілля, національна самосвідомість, культура, особливості виховання.

**Постановка проблеми.** Проблема національної самосвідомості для українського народу завжди мала особливе значення. Етнічне різноманіття країни, її неосяжні простори, особливості обштинного устрою соціального життя посилили значимість надетнічних чинників консолідації держави і релігії. В силу цих історичних обставин національна самосвідомість стала фактором, що зв'язує націю в цілий духовний і соціокультурний простір.

Одним з основних факторів, що детермінують процес консолідації суспільства для демократичного розвитку держави, є формування національної самосвідомості її молодих громадян. Ключовим завданням «Концепції національно-патріотичного виховання дітей та молоді» є розвиток і формування національної самосвідомості особистості. У контексті цього державного завдання важливими є дослідження, присвячені психологічним особливостям національної самосвідомості та розробці ефективних програм формування національної самосвідомості підлітків та молоді. Питання формування національної самосвідомості стосується підліткового віку як самостійної дієвої суспільної сили. Розуміння процесів формування національної самосвідомості у підлітків потребує ґрунтовних психологічних досліджень, зокрема виявлення її психологічних особливостей.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Сучасні трансформаційні зміни українського суспільства, що супроводжуються поляризацією та зниженням соціально-економічного рівня життя населення, зумовлюють політико-психологічні проблеми, зокрема, ризик сепаратизму, «відтік мізків» за кордон, неможливість подолання як об'єктивних, так і штучних суперечностей соціокультурного, етнічного, мовного, міжрегіонального характеру.

У низці сучасних досліджень розглядаються аспекти проблеми національної самосвідомості: питання співвідношення національного та етнічного в самосвідомості особистості (С. Бойко, Л. Дробіжева, Г. Ставицький, М. Фурса); сутність, структура і функції національної самосвідомості (М. Боришевський, А. Березін, С. Бойко, В. Борисов, Й. Вирист); умови та особливості розвитку національної самосвідомості (Н. Євдокимова, В. Соколова, О. Шевченко); національна ідентичність та ідентифікація (М. Баретт, П. Гнатенко, В. Павленко, Г. Ващенко, О. Вишневський, О. Губко, О. Захаренко, В. Євтух, Б. Ступарик).

**Метою статті** є вивчення культурної спадщини власного народу, відповідного ставлення до матеріальних і духовних культурних цінностей нації та усвідомлення себе як суб'єкта своєї національної спільноти, розвитку та виховання основ національної самосвідомості молоді у позашкільних закладах, гуртках під час дозвілля.

**Методологія.** Під час нашої роботи над публікацією використовувалися методи теоретичного аналізу, синтезу, емпіричні методи (анкетування, тестування, спостереження). В основу дослідження було покладено гіпотезу, яка виходить із того, що національна самосвідомість молоді буде формуватися більш ефективно в процесі діяльності установ культурно-дозвілєвого типу за умови: врахування вікових та індивідуально-особистісних особливостей молодих людей; виявлення чинників, що сприяють оптимізації педагогічного процесу з формування національної самосвідомості молоді; використання різних методів і соціально-культурних технологій для активізації діяльності молодих людей; розробки та реалізації моделі й педагогічної програми з формування національної самосвідомості молоді; наявності фахівців в установах культурно-дозвілєвого типу, підготовлених до педагогічної діяльності з формування національної самосвідомості молоді.

Висвітлені питання щодо розвитку молодіжних ініціатив, виховання поваги та прояву турботи про старше покоління, примноження економічних, наукових, миротворчих, культурних, спортивних та інших досягнень. Здійснено відбір змісту соціально-культурних заходів, що сприяють формуванню національної самосвідомості молоді та показано специфіку їх використання в процесі діяльності установ культурно-дозвілєвого типу.

**Наукова новизна** полягає у встановленні наукових підходів до формування національної самосвідомості молоді в умовах діяльності установ позашкільного типу, гурткової роботи, яка являє собою педагогічно регульований процес інтеграції культурно-дозвілєвих закладів з включенням молодих людей у різні види діяльності з метою досягнення самостійної і усвідомленої моральної саморегуляції особистості, виховання любові до Батьківщини, патріотизму, розвитку молодіжних ініціатив, виховання поваги та прояву турботи про старше покоління, примноження економічних, наукових, миротворчих, культурних, спортивних та інших досягнень.

**Результати дослідження.** На тлі зростаючої кількості досліджень національної самосвідомості проблема її формування є недостатньо розробленою в психолого-педагогічній науці. Питання формування національної самосвідомості в підлітковому віці в позашкільній освіті залишається відкритим і потребує ґрунтовного розв'язання. Зокрема, необхідним убачається вивчення змістових компонентів національної свідомості (індивідуальної та суспільної системи значень).

На відміну від загальноосвітньої школи, позашкільні навчальні заклади орієнтуються на замовлення дітей та їхніх батьків і розв'язують головну мету – створення умов для творчого, інтелектуального, духовного й фізичного розвитку учнівської молоді у вільний від навчання час.

До пріоритетних завдань позашкільної освіти й виховання належать стимулювання й реалізація творчого потенціалу особистості; підтримка юних талантів і обдарувань для формування мистецької еліти; залучення до соціокультурних цінностей, що не завжди забезпечує система базової освіти.

Серед головних принципів досягнення означених завдань відзначимо гуманізацію, єдність загальнолюдських і національних цінностей, демократизм, варіативність, добровільність, доступність,

динамізм, гнучкість, мобільність позашкільної освіти, яка водночас забезпечує самостійність і активність особистості та єдність зусиль усіх чинників виховання (родина, школа, громадськість, церква тощо).

З-поміж її основних напрямів особливе значення для нашого дослідження мають соціокультурний (уведення дитини в систему соціальних відносин) та художньо-естетичний, що забезпечують формування художньо-естетичної культури через використання кращих національних і світових культурних надбань, сприяють виробленню умінь примножувати культурно-мистецькі традиції свого народу.

Згідно з концептуальними положеннями базових освітніх документів на позашкільні навчальні заклади сільської місцевості покладається відповідальна соціальна місія щодо розвитку творчого потенціалу, активності та формування в особистості системи гуманістичних цінностей, моральної вихованості, патріотизму, громадянської відповідальності. При цьому вони мають реалізувати «випереджальну роль виховання» та стати дієвим засобом відродження національної культури, запобіжником соціальної деградації, стимулювати пробудження таких моральних якостей, як совість, людяність, творча ініціатива [3].

Будучи соціально значущим елементом системи освіти України, позашкільні навчальні заклади стали незамінною ланкою виховання, яка бере дієву участь у складному тривалому процесі соціалізації зростаючого покоління. У такому контексті Г. Філіпчук переконує, що їх першочерговим завданням є соціальне виховання учнівської молоді, оскільки в наш час соціальної допомоги потребує більшість дітей [7, 304]. Надаючи можливість вибору для власної творчості, позашкільні навчальні заклади розширюють діапазон пізнавальної діяльності патріотичного характеру, забезпечують потребу в реалізації здібностей і талантів. Набуваючи ознак складної багаторівневої педагогічної системи, вони створюють сприятливі умови для використання освітніх інновацій у змісті патріотичного виховання різновікової шкільної молоді [5].

Окремі науковці не розмежовують позаурочної та позакласної діяльності. Так, Н. Белоусова трактує поняття, що може бути названо обома термінами-синонімами, як систему взаємопов'язаних дій і заходів вихованців та педагогів, організовану в позаурочний час (час після уроків за розкладом) педагогічним колективом школи, батьками та самими вихованцями й спрямовану на повне використання власного потенціалу, розвиток задатків, здібностей та на самовдосконалення. Відмінність позанавчальної роботи від позаурочної діяльності полягає в тому, що до неї належать лише організаційні форми виховної роботи [1, 109].

Позаурочна виховна діяльність передбачає позакласну й позашкільну діяльність. Поняття «позашкільна виховна робота» й «позаурочна виховна робота» також розглядають як синонімічні та зазначають, що вони охоплюють усі види й форми виховної роботи з учнями поза уроками, у позанавчальний час.

На переконання В. Тернопільської, позаурочну діяльність загальноосвітньої школи організовує і проводить у вільний від уроків час педагогічний колектив, органи дитячого самоврядування для розширення діапазону соціальної взаємодії та спілкування учнів, підвищення їх соціального статусу в середовищі ровесників (задоволення потреби визнання, поваги, підтримки, захищеності), розвитку соціально-комунікативних умінь і навичок [6, 234]. Шляхом вивчення досвіду виховної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах, які слугували базисом експериментального дослідження, з'ясовано найвищу частотність використання в них таких методів: розповіді, бесід, доповіді (учнів, педагогів, запрошених гостей), демонстрацій (кінофільмів, репродукції картин тощо), вправ, самостійних спостережень, дослідів, практичних робіт та ін. Утім ефективність уведення останніх залежить від ключової постаті педагога, найважливіша функція якого полягає в організації та спрямуванні самостійної діяльності учнівської молоді.

У позаурочній діяльності особливого значення надають інтерактивним виховним методикам, а саме: колективним творчим справам (КТС), у процесі яких комунікативна діяльність набуває характеру співпраці та передбачає як різновиди короткотривалі та довготривалі КТС з елементами рольових (ділових) ігор; тренінговим заняттям (психологічні, психолого-педагогічні та ін.); учнівському самоврядуванню.

Учнівські гуртки – це самодіяльні об'єднання учнів, призначені для поглибленого вивчення питань науки, літератури, мистецтва, фізкультури. Вищою формою розвитку гуртків вважають учнівські наукові товариства та клуби (творчі об'єднання учнів, які організовують своє дозвілля й відпочинок та ведуть поглиблену пізнавальну роботу). Клуб є самодіяльним об'єднанням, що сприяє задоволенню різнобічних інтересів і потреб учнівської молоді у підвищенні своєї духовної культури, формує уміння самостійно мислити, висловлювати, відстоювати свої почуття й погляди. Клуби шкільні є однією з ефективних форм організації дозвілля учнів, що сприяє їхньому всебічному розвитку. На відміну від гуртків, клуби можуть охоплювати різноманітними видами діяльності всіх учнів школи і в більш масовому масштабі виявляти та розвивати їх нахили і здібності.

За тематичною спрямованістю клуби бувають історичні, політичні, інформаційні, економічні, культурологічні, світоглядні, народознавчі. Роботу клубів вибудовують на принципах добровільності, тематичного самовизначення, самоосвіти, колективного пошуку, індивідуалізації форм і методів роботи, спрямованості на досягнення соціально значущого результату, реалізації пропозицій членів клубу. Клуб є самодіяльною та добровільною організацією, на чолі якої стоїть рада (правління), що обирається на загальних зборах клубу.

Сьогодні соціокультурна ситуація в нашій країні характеризується рядом негативних процесів, що намітилися у сфері духовного життя: втратою духовно-моральних орієнтирів, відчуженням від

класичного мистецтва дітей, молоді та дорослих, істотним скороченням фінансової забезпеченості установ культури, в тому числі й сучасних культурно-дозвіллевих центрів.

Молодь представляє особливу соціальну групу, найбільш сприйнятливую до соціокультурних інновацій, які роблять різний за своїм спрямуванням вплив на становлення особистості молодої людини. Молодому поколінню притаманні такі якості, як схильність до нового, нетерпимість до рутини, динамізм, імпульсивність. Юність прагне сформувати внутрішню позицію щодо себе, інших людей; визначити своє місце в моральному просторі добра, зла, честі, гідності, обов'язку, відповідальності.

Соціальне виховання молодих людей, їх творчий, інтелектуальний, духовний розвиток здійснюється не тільки в процесі навчальної та трудової діяльності, а й у період дозвілля.

Оскільки дозвілля є однією з найважливіших сфер життя людини, то культура дозвілля виступає невід'ємною складовою частиною культури суспільства. Культура дозвілля – це відображення внутрішньої культури людини, прояв особистісних властивостей, що дозволяють змістовно і з користю проводити вільний час, це система форм поведінки, що сприяє самореалізації внутрішніх творчих потенцій особистості у вільний час, готовність до участі в соціально-значущих видах дозвіллевої діяльності. В системі цінностей сучасної молоді дозвіллю відведено одне з провідних місць, оскільки під час дозвілля з'являється можливість реалізувати соціокультурні потреби молодих людей [3].

Суспільно організовані форми культурної діяльності орієнтовані на реалізацію ідеї злиття й відокремлення. Соціально-культурна діяльність спрямована на гармонізацію інтересів особистості та суспільства з метою прогресивного культурного розвитку. Разом з тим, існує суперечність між соціально-культурними інтересами молоді та можливостями їх задоволення в існуючій системі установ і організацій соціально-культурної сфери. Розгляд сформульованої проблеми вимагає вивчення соціально-культурних інтересів і особливостей соціально-культурної діяльності у вільний час.

Соціально-культурна діяльність у сфері дозвілля здійснюється переважно у позаінституційних формах. Це пояснюється більшою варіативністю поведінки і проведення вільного часу поза установ культурно-дозвіллевої сфери і рівнем платоспроможності.

У структурі реальної соціально-культурної діяльності домінують рекреаційно-гедоністичні інтереси і домашні форми дозвілля. Мистецтво, як в формах споживання, так і у формах аматорської діяльності, не користується великим попитом. Одним з домінуючих і не задоволених є інтерес молоді до занять сучасними формами фізкультурно-оздоровчої діяльності.

Протиріччя між декларованими інтересами і реальною діяльністю може успішно вирішитися через стимулюючий вплив і створення бажаних умов для соціально-культурної діяльності молоді у сфері дозвілля [4]. На основі аналізу сучасних концепцій національної самосвідомості, існуючих у діяльності громадських об'єднань молоді різної спрямованості, нами визначено сутність формування національної самосвідомості молоді в умовах суспільних об'єднань у сфері дозвілля як складний багаторівневий процес, що включає усвідомлення індивідом належності до певної нації, потребу розділити своїми діями її інтереси, культуру, традиції, побут, звичаї, мову; готовність зберігати її територіальну цілісність, прагнення примножувати її багатства.

**Висновки.** Найважливішим завданням сьогодення є збереження загальнонаціональної єдності України, духовне оздоровлення суспільства, що неможливо без виховання національної самосвідомості. В даний час потрібна глибока робота по активізації внутрішнього ядра українського етносу, його здатності продукувати сучасні форми поведінки (патріотизм, солідарність, колективізм, взаємна підтримка), орієнтовані на підтримку цілісності і самотності українського соціуму. Виходячи з цього, подальшого дослідження потребує визначення основних функцій національної самосвідомості молоді та з'ясування її ролі в різних державотворчих програмах.

## References

1. Белоусова Н. Г. Музейна справа як засіб формування патріотичних якостей школярів. *Таврійський вісн. освіти*. 2015. № 4. С. 108–112.  
Vyelousova, N. H. (2015). Muzeyna sprava yak zasib formuvannya patriotychnykh yakostey shkol'yariv [Museum caseas a means of formation of patriotic qualities of students] *Tavriys'kyi visn. Osvity – Taurian Bulletin of Education*, 4, 108–112.
2. Бех І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Інформ. зб. для директора школи та завідуючого дит. садочком*. 2015. № 3/4. С. 44–65.  
Bekh, I. (2015). Prohrama ukrayins'koho patriotychnoho vykhovannya ditey ta uchnivsk'oyi molodi [Program of Ukrainian patriotic upbringing of children and student youth]. *Inform. zb. dlya dyrektora shkoly ta zavidyuchoho dyt. Sadochkom – Information resources for School and Kindergarten Principles*, 3/4, 44–65.
3. Бондаревич І. М. Духовна цілісність особистості: дійсність і перспектива. Запоріжжя: ЗНТУ, 2008. 162 с.  
Bondarevych, I. M. (2008). Dukhovna tsilisnist' osobystosti: diysnist' i perspektyva [Spiritual integrity of the individual: reality and perspective]. Zaporizhzhya, Ukraine: ZNTU.
4. Гриценко О. А. Культура і влада. Теорія і практика культурної політики в сучасному світі. Київ: УЦКД, 2000. 341 с.  
Hrytsenko, O. A. (2000). Kul'tura i vlada. Teoriya i praktyka kul'turnoyi polityky v suchasnomu sviti [Culture and Power. Theory and Practice of Cultural Policy in the Modern World]. Kyiv, Ukraine: UTSKD.

5. Петрова І. В. Дозвілля в зарубіжних країнах: підручник. Київ: Кондор, 2005. 408 с.  
Petrova, I. V. (2005). *Dozvillya v zarubizhnykh krayinakh: pidruchnyk* [Leisure in foreign countries: a textbook]. Kyiv, Ukraine: Kondor.
6. Приходько Ю. О., Юрченко В. І. Психологічний словник-довідник. Київ: Каравела, 2012. 328 с.  
Prykhod'ko, YU. O. (2012). *Psykhoholichnyy slovnyk-dovidnyk* [Psychological reference dictionary]. Kyiv, Ukraine: Karavela.
7. Тернопільська В. І. Соціально-комунікативна культура школяра: шляхи сходження: [монографія]. Житомир: Рута, 2008. 300 с.  
Ternopil's'ka, V. I. (2008). *Sotsial'no-komunikatyvna kul'tura shkolyara: shlyakhy skhodzhennya*: [monohrafiya] [Social and communicative culture of the student: waysof ascent: [monograph]]. Zhytomyr, Ukraine: Ruta.
8. Філіпчук Г. Національна ідентичність: культурно-освітній вимір: Монографія. Чернівці: Друк Арт, 2016. 304 с.  
Filipchuk, H. (2016). *Natsional'na identychnist': kul'turno-osvitniy vymir*: Monohrafiya [National identity: cultural and educational dimension: Monograph.] Chernivtsi, Ukraine: Druk Art.

Zvekova V.

ORCID 0000-0002-6044-8814

Ph.D. in Pedagogical Sciences,  
Associate Professor of the Department  
of General pedagogy, preschool, elementary and special education,  
Izmail State University of Humanities  
(Izmail, Ukraine) E-mail: vikazvekova19@gmail.com

#### PECULIARITIES OF EDUCATION OF NATIONAL YOUTH AWARENESS DURING LEISURE

*The article reveals the main issues of national identity, citizenship of young people through the improvement of the educational process and organization of leisure activities.*

***The purpose** is the study of the cultural heritage of their own people, an appropriate attitude to material and spiritual cultural values of the nation and the awareness of oneself as the subject of his national community, development and education foundations of the national identity of the youth in extracurricular institutions, clubs during leisure time.*

***Methodology.** During our work on the publication, we used methods of theoretical analysis, synthesis, empirical methods (questionnaires, tests, observation). The survey was based on the hypothesis emanating from the fact that the national consciousness of the youth will be formed more effectively in the process of activities of institutions of cultural and leisure type, subject: account age, individually-personal characteristics of young people; identify factors that contribute to the optimization of pedagogical process in formation of national consciousness of young people; the use of different methods and socio-cultural technologies for the revitalization of the young people; the development and implementation of models and pedagogical program on formation of national consciousness of young people; professionals in institutions of cultural and leisure type, are prepared for pedagogical work in forming the national consciousness of the youth.*

*The questions of development of youth initiatives, to foster respect and care about the older generation, enhancement of economic, scientific, peacekeeping, cultural, sporting and other achievements. Implemented selection of the content of socio-cultural activities, contributing to the formation of national consciousness of youth and specificity of their use in the activities of institutions of cultural and leisure type.*

***Scientific novelty** is to establish scientific approaches to the formation of national identity of youth in terms of activities of institutions of extracurricular type, groups work, which is a pedagogically regulated process of integration of cultural and leisure facilities with the inclusion of young people in various activities with the aim of achieving an independent and conscious moral self-regulation personality, upbringing love to Motherland, patriotism, development of youth initiatives, to foster respect and care about the older generation, enhancement of economic, scientific, peacekeeping, cultural, sporting and other achievements.*

***Conclusions.** The most important task of today is to maintain the national unity of Ukraine, the spiritual healing of society, which is impossible without the education of national self-consciousness. Currently, deep work is needed to activate the inner core of the Ukrainian ethnic group, its ability to produce modern forms of behavior (patriotism, solidarity, collectivism, mutual support) focused on supporting the integrity and identity of Ukrainian society. Based on this, further research requires determining the basic functions of the national self-consciousness of youth and clarifying its role in various state programs.*

**Keywords:** youth, leisure, national self-consciousness, culture, features of education.

Стаття надійшла до редакції 05.05.2020

Рецензент: доктор педагогічних наук, професор С. Ф. Рашидов